

Kopecký, Milan

Závěr

In: Kopecký, Milan. *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 163-172

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121545>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚR

Sledování tří základních žánrů české literatury od konce husitství do Bílé hory prokázalo, že etapa asi půldruhého století není vývojově jednotná, že se v ní rýsuje několik předělů. Nad nimi se zamýšleli i starší literární historikové, ale z marxistického hlediska vlastně až autoři Dějin české literatury I z r. 1959. Vymezené období v nich bylo zpracováno ve čtvrté části s názvem Úsilí o spojení literatury s životní praxí za kulturní převahy měšťanstva¹ a rozděleno do dvou fází: první zabírá dobu jagellonskou (od 70. let 15. století do 20. let 16. století), kdy humanismus pronikl do tvorby latinské a brzo poté se zformoval také humanismus český; pro druhou fázi (od 30. let 16. století do 20. let 17. století) je charakteristické zobecňování humanistické vzdělanosti rozvíjející se za kulturní převahy měšťanstva. Tato druhá fáze, časově značně delší než fáze první, dělí se v Dějinách na dva úseky s předělem v polovině století. To je jistě správné, protože v letech 1546–1547 došlo k významným událostem politickým, které se projeví i v oblasti kulturní. Přesto se nabízí otázka, zda při menší abstrakci se budou uvedené periody jevit jako kompaktní celky, které už nevyžadují dalšího členění.

Kritéria pro takové členění musíme ovšem hledat ve společenském a hospodářském vývoji, který působil i na vývoj literatury. Z tohoto hlediska si pozornosti zaslouží nejdříve perioda od konce 60. let 15. století do 20. let 16. století. Politicky se zdá být jednotná faktem vlády Jagellonců Vladislava (1471–1516) a Ludvíka (1516–1526), její ohraničení je též výrazné – na počátku jednak úmrtími světského i duchovního představitele utrakvismu, Jiřího z Poděbrad a Jana Rokycany (oba zemřeli r. 1471), jednak nástupem Jagellonců, na konci jejich vymřením a nástupem Habsburků (1526). Avšak výklady předchozích kapitol ukázaly, že tato perioda má vnitřní mezník na přelomu 15. a 16. století.

Tedy dochází u nás k závažným změnám ekonomickým v souvislosti s rozvojem feudálního velkostatku, který prosazoval extenzivní formy hospodaření a vedl k rozvoji rybníkářství i jiných zemědělských odvětví

¹ Str. 280–379.

a zároveň k zakládání výnosných pivovarů, mlýnů, skláren, hutí, cihelen aj. Důsledkem toho bylo zostření třídních bojů mezi feudály a měšťany a mezi majetnými a chudinou. Měšťané, vytlačovaní z hospodářských a politických pozic získaných v době husitské, hledají jednu z opor v české národní kultuře. Proto koncem 15. století – v době vzestupu feudálů, útěku venkovanů do měst a aktivity německých kolonistů v některých krajích – vzniká národní humanismus, pojatý vskutku koncepčně. Svědčí o tom mj. Všehrdova programová předmluva k překladu Knih o napravení padlého od Jana Zlatoústého z r. 1495, jeho první verze spisu O práviech, o súdiech i o dskách země české knihy devatery z r. 1499, překlady a adaptace Řehoře Hrubého z Jelení z antických a humanistických spisovatelů z posledních let 15. a z prvních let 16. století, plzeňský tisk překladu Spisu o nových zemích a o Novém světě Alberica Vespuccioho z r. 1503 nebo 1504 a Konáčova obhajoba spisování v českém jazyce v předmluvě k dialogu Charóna s Palinurem z r. 1507 i jeho obhajoba milostné světské tematiky v doslovu k rozprávce o Cimonovi z r. 1509. Zde se výrazně projevíly důležité pokrokové tendence literatury pohusitské – tendence národní a zevětšřtřovací. Počátky tu má renesanční tvorba rozprávková, která poté (připomeňme aspoň Frantovy práva z r. 1518, jejichž obraz člověka je však v tehdejší literárním kontextu ještě osamoceny) směřovala k zlidovování. Zásadní předpoklady pro zlidovění literatury a pro rozvoj pokrokových literárních tendencí dával v uvedeném přelomovém období knihtisk: mění se podstatně nejen dosavadní charakter tisků, napodobujících v předcházející prvotiskové etapě vzhledem písma (zkratkami apod.) a úpravou (iniciálami apod.) knihu rukopisnou, ale také náklady tisků a jejich rozšřřřování, čímž se kniha stává postupně levnější a tedy dostupnější většímu okruhu zájemců. Dosah české knihy se zvětřřuje jak sociálně, tak i teritoriálně, neboť se počítá i s publikem na Slovensku, ve Slezsku, v Polsku a v Lužici. Knih tiskem se tehdy šíří významné dokumenty politické (jako byla např. Kompaktáta z doby kolem r. 1500), právní (Všehrdovy „knihy devatery“ z r. 1508) a správní (různé sněmovní artikuly aj.). Praktický dosah tehdejší tištěné literatury dokazují mj. několikerá vydání kalendářů s různými léčebnými radami, tzv. minucí. Knih tiskem se daří některými knihami, jako byl Podkoní a žák z doby kolem r. 1498 aj., probouzet vědomí o kontinuitě literární tvorby. Avšak nejdůležitější je, že knihtisk v této době šíří některé vývojově důsažné útvary, jako byly zejména kroniky (ve smyslu jak dějepisném, tak rozprávkovém), dávající svými syžety a motivy předpoklady postupné laicizace a popularizace literatury. Konečně ve vymezeném přelomovém období tkví počátky pronikání humanistického vkusu do naší tištěné literatury, jak svědčí část produkce pražských tiskáren Severýnovy-Kampovy a Konáčovy-Wolffovy a plzeňské tiskárny Slovákova původem Mikuláše Bakaláře-Štětiny.

Mezník ve 20. letech 16. století je zvýrazňován do té doby nejdůsažnější dynastickou změnou v českých zemích, která byla zárodkem a vý-

chodiskem pozdějších rekatolizačních a refeudalizačních snah Habsburků a s nimi spjatých českých feudálů. Bezprostředně se tato změna a události k ní už od nastoupení Ludvíka Jagellonského vedoucí neprojevíly v literatuře, ba právě ve 20. letech se u nás pod vlivem luterské reformace šíří spisy protikatolické. Výrazným představitelem této tvorby je Oldřich Velenický z Mnichova, vydávající několik spisů např. jen v roce 1520: traktát proti papežskému primátu *In hoc libello . . . Petrum* (mající značný mezinárodní ohlas), *Rokování dvou osob*, *Paškvilla a Cyra*, dialogy *Julius a Kratochvilní . . . listové a žaloby chudých a bohatých před Saturnem*. Tato tvorba pak pokračuje *Listem od papeže Lva . . . Luciperovi i všie obci pekelné*, *Velenského Výkladem . . . Martina Luthera o Antikristu a dalšími tisky*. Avšak intenzita této myšlenkově a politicky závažné produkce, do níž patří i tisky spisů z jiných nekatolických táborů (jako jsou Husovy „výklady“ z r. 1520, *Chelčického Siet viery* z r. 1521 a 1. díl jeho *Postily* z r. 1522, *Konáčův List Pravdy* z r. 1522, řada děl br. Lukáše aj.), postupně slábné koncem 20. let. Tehdy končí také tiskařská činnost Konáčova vydáním *Pravidla lidského života roku 1528*.

Skutečnost, že tento plodný tiskař a spisovatel po roce 1528 už nic netiskne a že jeho jméno se objevuje až po dvou desetiletích na posmrtně vydaném tisku (u Kosořského r. 1547) tří jeho spisů, vede k některým hypotézám. I když důvody Konáčova odmlčení mohly být zcela osobní, přece nelze vyloučit působení politických okolností po nástupu Habsburků na český trůn. Napovídá to i sama Konáčova tvorba, v níž sice najdeme slova obdivu k Jagelloncům, v níž však jsou ignorováni Habsburkové. Proti nim jistě Konáče stavěla už jeho příslušnost náboženská. Protihabsbursky orientovaní kulturní činitelé vyjadřovali často svůj politický postoj zdůrazňováním svého náboženského přesvědčení; Konáčův utrakvismus nevedl sice k protihabsburskému odporu nesmiřitelnému, nicméně faktem zůstává, že agilní Konáč po nastoupení Habsburků své spisy (s výjimkou těch, na nichž jistě už r. 1526 pracoval), netiskl. Snad zde zapůsobila nějaká forma cenzury, v případě *Pravidla cenzury dodatečné*, vycházející buď z politických, nebo z náboženských pozic. Pro jedno i pro druhé by se v *Pravidle* našlo opodstatnění; pro politickou cenzuru např. ve faktu, že Konáč nededikoval své dílo žádnému významnému politickému činiteli své vlasti, nýbrž nejvyššímu kancléři Království polského Krzysztofowi Szymborskiemu; pro zásah nějaké církevní cenzury by svědčilo renesanční ladění knihy, projevující se v erotických a žertovných útvarech, tj. facetích (v úvodu) a rozprávkách (ve vlastním díle), jejichž oprávněnost pro českou literaturu Konáč teoreticky obhajoval v doslovu k boccacciovské novele o Cimonovi z r. 1509. Ať tak či onak, jeví se Konáčovo *Pravidlo* a s ním současná plzeňská Rada zhovadilých zvířat a ptactva k člověku jako mezník ve vývoji světské rozprávkové literatury, která se pak projevuje už díly jiného typu, než byly obě „rady“ a boccacciovské novely i poggiiovské facetie.

V dvacetiletí následujícím po nastoupení Habsburků na český trůn

ustupuje do pozadí umělecky cenná literatura a do popředí se dostává literatura náboženská (vychází např. poměrně hodně spisů Erasma Rotterdamského a Jana Augusty) a odborná. Ta se však prezentuje několika vynikajícími pracemi, jako bylo první dílo české mluvnické teorie – gramatika Optátova, Gzelova a Philomatesova z r. 1533 nebo Práva městská Brikeiho z Licka z r. 1536 nebo první pokus o srovnávací jazykozpyt – čtyřjazyčný latinsko-německo-řecko-český Lexicon symphonum Zikmunda Hrubého z Jelení z r. 1537 (podruhé vydaný r. 1544). Opozděně – téměř tři čtvrtě století po svém vzniku – je vytištěn alegorický spor kališnictví s katolictvím Hádání Pravdy a Lži Ctibora Tovačovského z Cimburka (1539). Nedlouho po něm je vydáno v krátké době pěti let několik prací dějepisných: Bílejovského staroutraktvistická Kronika česká r. 1537, kališnická kronika Kuthenova r. 1539 a dvě léta poté katolická kronika Hájkova a Sobkův překlad Carionovy Kroniky světa. Z nich Hájkova Kronika česká usiluje nejvíce o umělecké podání minulosti, jak ukázalo v III. kapitole její posouzení a zhodnocení v rámci epické tvorby období renesance.

Další předěl v literárním vývoji je důsledkem politických událostí let 1546–1547. Když se první protihabsburský odboj nezdařil, neboť Ferdinandovi I. se i bez pomoci českých stavů podařilo zvítězit nad německými protestanty v rozhodné bitvě u Mühlberka r. 1547, potrestal panovník odbojné stavy, a to s větší přísností vůči královským městům a jejich politickým exponentům než vůči feudálům, s nimiž se v intencích své profeudální politiky dohodl. Odbojné hnutí královských měst a části šlechty (převážně nižší) bylo provázeno sympatiemi k německým protestantům a zvýšenou literární produkcí z nekatolického tábora: r. 1546 vychází v Norimberku český překlad Pammachia, r. 1547 je vytištěno zčásti za hranicemi, zčásti u nás množství paskvilů, letáků a jiných projevů polemické a agitační literatury, jako Noviny z Vlach, Paškvillus: Noviny o čertu a papeži, O té nekřesťanské, tyranské a antikristské inquisití aj., šíří se písně proti Ferdinandovi apod. V témže roce také vycházejí tři vývojově důležité spisy Konáčovy – sociálně kritická alegorie Kniha o hořekování . . . Spravedlivosti, první naše biblická hra adaptovaná podle Tragedie . . . Judith německého luterána Joachima Greffa a z Boccaccia čerpající první česká hra světská. V této rozbourené a složité situaci sahá Ferdinand I. k dosud nebývalému opatření – zakazuje knihtisk v Čechách s výjimkou tiskárny Bartoloměje Netolického, který se tím stává oficiálním tiskařem. U něho také panovník vydává v české a německé verzi Akta všech těch věcí, kterými chce usvědčit stavovské činitele, zejména královských měst, z rebelie, což rázně odmítl významný politický činitel městského stavu a pražský staroměstský kancléř Sixt z Ottersdorfu v netištěných „památných“ knižkách.

Politická a kulturní perzekuce vzbudila některá obranná opatření. Jedním z nich bylo ilegální provozování knihtisku nebo tištění s impresy datovanými do doby před Ferdinandovým zákazem, jak svědčí stížnosti B.

Netolického panovníkovi, dále tištění nekatolických knih v cizině (hlavně v Norimberku), s čímž se ovšem setkáváme už předtím i poté. Jiným obranným opatřením bylo částečné přenesení kulturních snah na Moravu, kde se udržovalo klidnější politické klima. Zde na panstvích nekatolické vrchnosti hledala ochranu především jednota bratrská, jejíž činnost se utěšeně rozvíjela v Přerově a poté na jihozápadní Moravě hlavně zásluhou Blahoslavovou, jeho nástupce Ondřeje Štefana a jiných příslušníků družiny ivančicko-kralické. Na Moravě také vycházejí dvě díla mimořádného významu: roku 1557 v Prostějově Ezop Jana Akrona Albina Vrchbelského jako výrazný projev zesvětšovací tendence epického žánru a někdy v té době (snad v Prostějově nebo v Olomouci) sborník milostných básní jako projev lyriky nového typu – poezie s rysy renesančními a lidovými.

Na sílu a dosah pokrokových literárních tendencí v českých zemích působily po polovině 16. století nepříznivě dvě skutečnosti: příchod jezuitů do Čech r. 1556 a dosazení katolíka na arcibiskupský stolec v Praze r. 1561, jehož sedisvakance trvala od doby husitské. Až do své smrti v r. 1564 kontroluje literární tvorbu v Čechách důsledně sám Ferdinand I.: z jeho podnětu např. vzniká překlad Münsterovy Kosmografie od Zikmunda z Püchova (tiskem 1554), kterým chtěl Čechy odvádět od náboženské problematiky, zrcadlící ovšem vyhocené rozpory společenské. Ostatní tvorba 50. let nebyla většinou z vládního hlediska závadná, ale některé spisy tehdy vydané mají značný význam. Platí to pro Dubraviovu Historii regni Bohemiae z r. 1552, která sice vychází z Hájkovy kroniky, nicméně prostřednictvím své latinské formy pomohla seznámit vzdělanou Evropu s naší historií, platí to i pro dva české spisy Pavla Aquilinata-Vorličného z r. 1558: jeho *Catonis Disticha moralia* vyšla do konce 16. století ještě osmáctkrát, jeho *Dicta Graeciae sapientum* asi dvacetkrát.

Z tvorby 60. let si podnětnost pro další kulturu uchovala ve větší míře produkce vzniklá nebo vytištěná na Moravě než produkce pocházející z Čech. Týká se to především tvorby jednoty bratrské, jak dokazuje kancionál tzv. Šamotulský (1561) a tzv. Ivančický (1564), Blahoslavův překlad Nového zákona (1564 a znovu 1568), jeho Filipika proti misomusům (rukopis z r. 1567) a rozšířené vydání jeho Musiky (1569; 1. vyd. 1558). Na Moravě (ve Strážnici) vznikla také Kyrmezerova sociálně kritická Komedia česká o bohatci a Lazarovi, vytištěná r. 1566 v Praze u Jana Jičínského, jednoho z těch tiskařů, kteří získali v 50. letech tiskařské oprávnění. Z nich je vývojově nejdůležitější Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventýna, od r. 1549 společník B. Netolického, od něhož r. 1552 tiskárnu koupil, rozšířil ji a do své smrti (1580) v ní vydal kolem 200 tisků, mezi nimi patero vydání bible, Matthioliho Herbář (česky 1562, německy 1563) a několik pro další periodu podnětných spisů beletristických, jež však byly (podle většinou nepřímých důkazů) tištěny i jinde.

Nový přelom v literární tvorbě období renesance se rýsuje v 70. letech 16. století. Na jejich začátku, roku 1571, vychází Komedia o králi Šalomú-

novi, navazující na Konáčovu koncepci biblického dramatu a inaugurující další produkci v tomto žánru. Nedlouho po ní byly v Litomyšli² vytištěny dvě hry dokumentující soudobou společenskou nerovnost — Kyrmezerova *Komedia nová o vdově* (1573) a česká verze polské *Tragedie neb hry žebračí* (po r. 1573), která povyšuje do nové roviny laicizační úsilí v oblasti dramatu. Na konci 70. let vznikají dvě významná ohniska literárního dění — v Praze zásluhou Melantrichova zetě a nástupce Daniela Adama z Veleslavína, který r. 1578 začíná svou literární činnost *Kalendářem historickým*, a v Kralicích zásluhou bratrské překladatelské a interpretační družiny, která r. 1579 vydává první díl šestidílký. Základní význam těchto dvou ohnisek, udávajících tón literární produkci až do konce století, tkví v tom, že rozhodujícím způsobem ovlivňovala popularizaci humanistické vzdělanosti.

Společným rysem veleslavínovců a kralických bylo zaměření na vrstvy, o nichž byli přesvědčeni, že jejich zájem o literaturu byl dosud uspokojován nedostatečně a nevhodně. Rozdíl mezi nimi je právě ve významu oněch slov „nedostatečně“ a „nevhodně“ se zřetelem k publiku obou družin. Kralickým šlo o náhradu „nevhodných“ dosavadních biblí biblickým souborem plně „vhodným“, pravým a textově i výkladově čistým, a proto své publikum, tj. své souvěrce, vnímali bez sociálního rozružení. Na rozdíl od toho si Veleslavín uvědomuje „nedostatečný“ zájem dosavadních kulturních činitelů o prosté lidi, a proto se jim chce věnovat. To platí hlavně pro počátky jeho spisovatelské a vydavatelské činnosti, kdy demokratické tendence jsou v jeho působení zvláště výrazné, avšak i později určuje své knihy „naším obecným a sprostým lidem, ješto jiných jazykův kromě mateřského neumějí“. Zároveň usiluje o získání vzdělanců, kteří dosud četli knihy cizojazyčně. Z toho vyplývala poměrná náročnost, neboť Veleslavín v souhlase s pokrokovými společenskými tendencemi se snaží o to, aby vzdělané Čechy plně uspokojovala česky psaná literatura. A nejen to, Veleslavín chce vzdělance, kteří zlhostejněli ve svém poměru k národní kultuře, získat k aktivní spolupráci na pozvednutí úrovně české kultury. To byl úkol vysloveně politický, jak svědčí např. Hubrovo věnování Regimentu zdraví z r. 1587 Václavu Budovci z Budova. Veleslavínovci se tedy snažili probudit u mocných, bohatých a vlivných lidí zájem o českou knihu i o celou českou vzdělanost a její hmotné zajištění. Veleslavín sám nejednou vybízí pány, aby své důchody věnovali na české školy a vůbec na vzdělání české mládeže, na zařízení veřejných knihoven a na vydávání českých knih.

Sedmdesátá léta jsou tedy vývojovým předělem, signalizujícím cíle-

² Litomyšl a o něco později Hradec Králové jsou dvě mimopražská kulturní centra v Čechách, kde pracují tiskárny; srov. k tomu a k vývoji integračních a diferenciacích sil v české literatuře mezi koncem husitství a Bílou horou v knize Karla Palase *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*, Praha 1964, str. 48—52.

vědomou snahu o popularizaci humanistických a reformačních vědomostí. Nástrojem této uvědomělé popularizace je jasný, přesný a vytříbený jazyk veleslavínovců i kralických, kterým se ustaluje spisovná čeština a který se po dvou stoletích stal vzorem a základem obrozenské češtiny. Mezní postavení 70. let je zvýrazňováno nejen významnými politickými událostmi, jako je nastoupení Rudolfa II. na český trůn, volba Prahy za sídelní město habsburské středoevropské říše (v němž se postupně na panovníkově dvoře formovalo exkluzivní evropské manýristické ohnisko) aj., ale i důležitými jevy společensko-kritickými, jako byl růst plebejské opozice ve městech, selské vzpoury na Příbramsku a Rožmitálsku i na Boleslavsku. Současně roste odpor proti formující se protireformaci a proti výbojnosti katolické menšiny, jehož výrazem se stává Česká konfese z roku 1575, panovníkem však nepotvrzená. Je to doba různých vědeckých objevů a námořních cest, které „zvětšují“ svět a zvyšují touhu čtenářů po nové tematice. Ta má charakter ponejvíce odborný, ostatně veleslavínská tiskárna produkuje převážně spisy odborné. Profesionální specializace jejího majitele si ovšem vynutila dominantní historické zaměření této produkce, ale pozornost byla věnována i filologii, zeměpisu, právům a zdravotědě. Tyto obory dokládají významný rys Veleslavínovy činnosti, jímž se výrazně odlišil od svých předchůdců – jeho zaměření k praxi. Samozřejmě i tento rys u Veleslavína vykrytalizoval pod tlakem společenské potřeby. Svědčí o tom práce členů jeho okruhu, k nimž sám dal podnět a jež často provázel předmluvami, hlavně knihy zdravotědné, Koldínova právníká kniha a řada spisů jiných reagujících pohotově na určitou situaci. Patří sem i některá díla kronikářská, např. Politia historica, Kronika turecká nebo Kronika moskevská. S Veleslavínovým zaměřením k praxi je tedy nerozlučně spojena aktuálnost jeho činnosti. I zde diktoval Veleslavínovi mnohdy nesnadné úkoly zřetel k prospěšnosti pro soudobou společnost. Avšak Veleslavín jako vydavatel musel reagovat také na sociální jevy domácího prostředí, jako byla chudoba a mor, vedle nichž přecházela řada jiných spisovatelů nevdělivě.

Linie pokrokové literární tvorby pramenící v 70. letech 16. století kulminuje na přelomu 16. a 17. století. Předčasným odchodem Veleslavínovým (1599) ztrácí tato tvorba vynikajícího tvůrce a inspirátora i organizátora, z jehož odkazu mohla nosná část české literatury žít ještě po dvě desetiletí, dokud její rozvoj násilně nepřerušila Bílá hora a její důsledky. Tištěny jsou práce historické a kronikářské i spisy z některých jiných odborných disciplín, několik prací dramatických a cestopisných a kupředu mířících spisů beletristických s hrdiny měšťanskými a lidovými (z nichž nejvýznamnější je Paleček), ale ty většinou těží z výbojů české literatury předchozích etap. Na aktuální události, jako byla dílčí „křesťanská“ vítězství nad Turky, reagovaly různé „noviny“, aktuální problém přesahující ze soukromé oblasti do veřejné osvětluje brilantním způsobem Karel starší z Žerotína v rukopisné Apologii z r. 1606. Z politických událostí této doby zapůsobili na literaturu jednak události z let 1608–1609, kdy se ke vzpouře

moravských stavů proti Rudolfovi a k bojům o tzv. Rudolfův majestát vztahuje např. Pasquillus Bohemicus a Echo na pražské kněžstvo, jednak události z let 1618–1620, kdy je druhé stavovské povstání provázeno např. satirami na jezuity vypovězené z Českého království a různými „zrcadly“ ukazujícími původ, cíle a „praktiky papeženců a jezuitů“. Vypjatá náboženská problematika se sociálním dosahem dominuje i v tvorbě druhého desetiletí 17. století, do níž se stále výrazněji začleňuje rekatolizační literatura (různými životopisy zakladatele jezuitského řádu Ignáce z Loyoly, Postilou Sebestiana Vojtěcha Scipiona Plzeňského z r. 1618 aj.). Avšak právě v této dekádě je vydána Historia o životu doktora Jana Fausta (1611), Budovcův Antialkoran (1614), Lomnického Tobolka zlatá a Pejcha života (1615), Matouše Konečného Theatrum divinum (1616), třetí verze „hry žebračí“ (1619), spisy představitelů protihabsburského tábora (Jesenického, Campana aj.) i spisy oslavující Fridricha Falckého (1619–1620) a humanistická edice tak řeč. Dalimilovy kroniky od Pavla Ješina z Bezdězí (1620). Současně vznikají také první práce Jana Amose Komenského, jehož slibně se rozvíjející tvorba ve vlasti a pro vlast je ukončena Obnoveným zřízením zemským, znamenajícím definitivní konec literatury renesanční a reformační v českých zemích.

Výklady o přelomových obdobích české literatury od konce husitství do Bílé hory vyúsťují v závěrečnou poznámku periodizační. Zjištění několika přelomů v slovesné tvorbě období renesance a vůbec posouzení této tvorby z hlediska pokrokových tendencí vede mne k návrhu této periodizace:

1. *Od konce 60. let 15. století do přelomu 15. a 16. století.*
2. *Od konce 15. a počátku 16. století do konce 20. let 16. století.*
3. *Od konce 20. let 16. století asi do roku 1547.*
4. *Od roku asi 1547 do počátku 70. let 16. století.*
5. *Od počátku 70. let 16. století do konce 16. století.*
6. *Od konce 16. století do počátku 20. let 17. století.*

Omezíme-li se pouze na poválečné periodizační pokusy, vidíme, že některé mezníky navržené periodizace³ se zcela nebo přibližně shodují s uvedenou periodizací Dějin české literatury I i se starší periodizací Jana B. Čapka (přihlízejícího však přílišně k vývoji náboženskému)⁴ i s nedávnou periodizací Eduarda Petru (zkoumajícího literární vývoj z hlediska huma-

³ Viz k ní už moje *Tři kapitoly o české literatuře předbělohorské*, sb. Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej, Warszawa–Praha 1963, str. 95–96.

⁴ Ve studii *Václav Klement Žebrácký a jeho poesie politická*, Universitas Carolina 1955, Philologica vol. 1, No. 2, str. 155–157. J. B. Čapek uvádí znovu svou periodizaci (tj. I. 1480–1520. II. 1520–1550, III. 1550–1580, IV. 1580–1620) ve studii *Paradox české renesance*, Annali dell' Istituto universitario orientale, Sezione slava XVI–XVII, Napoli 1975, str. 123.

nistického centra v Olomouci).⁵ Avšak naše periodizace se rozchází se staršími i současnými pokusy o periodizaci literatury podle předělů v jiných druzích umění.

Protože jeden ze spisů tohoto typu týkající se renesance, spis amerického badatele Wylieho Syphera *Four Stages of Renaissance Style (Transformations in Art and Literature 1400—1700)*,⁶ byl nedávno přeložen do češtiny,⁷ zaujmu k takto pojaté periodizaci stanovisko.

V citované knize se dělí různorodý umělecký materiál po staletích, což je periodizace samozřejmě mechanická, která se ve své podstatě u nás uplatnila už v rané obrozenském spise Františka Faustina Procházky *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius* z r. 1782 a která se dlouho držela v syntetických zpracováních některých literatur (např. francouzské). Ponecháme-li dále stranou americkou konvenci označovat příslušná tři století termínem renesance s vnitřním členěním na renesanci, manýrismus, baroko a pozdní baroko, nemůžeme nevytknout to, že literatura je tu subsumována výtvarnému umění se snahou vybrat záměrně určitý literární materiál a analyzovat jej se zřetelem k vývoji výtvarného umění. Některé souvislosti mezi jednotlivými druhy umění jsou ovšem nepochybné (v českém prostředí spíše v gotice nebo v baroku než v renesanci), avšak při sledování těchto souvislostí i analogií bylo by třeba důsledně aplikovat materialistické pojetí dějin na vývoj umění.

Příkladem takové aplikace je průkopnická kniha sovětského badatele Dmitrije Sergejeviče Lichačova *Člověk v literatuře dřevnej Rusi*.⁸ Lichačov zde nalézá spojnice mezi způsobem zobrazení člověka a jeho psychiky v literatuře a v malířství; obě umělecké oblasti měly v Rusku v týchž obdobích stejnou nebo podobnou funkci, i když jejich vývoj byl někdy nerovnoměrný, a proto v určitém období zrcadlí člověka lépe jedna oblast, v jiném období oblast druhá. Na základě rozsáhlého studia stanovil Lichačov několik stylů v ruském kulturním vývoji od 11. do 17. století, ovšem stylů chápaných v širokém uměnovědném smyslu, přičemž si klade otázku estetických hodnot zjištěných stylových systémů, jejichž výrazem jsou různé žánry. K přednostem Lichačovových výkladů patří odhalování literárních a portrétních schémat zobrazení člověka a přesné vymezení odborných termínů, jako je např. termín „realismus“, užívaný v uměnovědné literatuře pro rozdílné epochy mnohovýznamově, nebo termín „barokní styl“, chápaný v ruském specifiku: na rozdíl od západu, kde baroko bylo do jisté míry návratem ke středověku, zatlačilo baroko v Rusku středověk do pozadí a zároveň plnilo některé funkce renesance.

V Sypherově knize stejně jako v řadě spisů jiných autorů se uplatňuje termín „manýrismus“, ale jeho aplikace na pokrokovou českou literaturu doby rudolfínské nemá své opodstatnění, jak jsem ukázal v I. kapitole. Manýristický svět Rudolfova dvora byl exkluzivní, kosmopolitní, do sebe uzavřený, kdežto svět soudobé české kultury byl svou podstatou národní a jako takový rozšiřoval své pozice uvnitř měšťanstva a dále směrem i k hospodářsky závislému lidu.

Výklady z předchozích kapitol přinesly pro zčešťování, zesvětšťování a zlidovování látek dostatek důkazů. Když bylo na přelomu 15. a 16. století

⁵ Ve studii *K otázce periodizace humanismu*, Acta Universitatis Palackianae Olomouensis 1974, Philologica 35, str. 161—174.

⁶ New York 1955.

⁷ *Od renesance k baroku (Proměny umění a literatury 1400—1700)*, Praha 1971.

⁸ Moskva 1958¹ a 1970². Český s názvem *Člověk v literatuře staré Rusi*, Praha 1974.

teoreticky obhájeno spisování v českém jazyce a na počátku 16. století i právo na zpracovávání světské tematiky, rozrůstá se postupně naše literatura do šířky i do hloubky: objevují se v ní realisticky pojatí měšťanští a lidoví hrdinové, v epice se rodí předpoklady pro novodobou beletrii, drama vyúsťuje ve hru pololidovou a lidovou, lyrika i jiné nesyžetové útvary obrazují myšlení a city člověka osvobozujícího se od apriorních kategorií náboženských a mravních, odborná literatura slouží progresivním vrstvám společnosti. Vývoj ovšem nebyl přímočarý, přesto však původně exkluzivní humanismus se ve své národní variantě stává jevem obecným a nakonec v době, které přísluší pojmenování podle nejvýznamnějšího tvůrce termínem „veleslavínská“, prolíná se v literární kultuře plodně humanismus s reformací a stále více prostoru získává tzv. lidové čtení.

Na výsledky pokrokových tendencí české literatury období renesance mohla pak navázat pololidová a lidová tvorba pobělohorská a zčásti také literatura exulantská a do určité míry i domácí produkce oficiální. Čeština popularizovaného humanismu spojovala po více než dvě století jedním spisovným jazykem Čechy a Slováky, a to v dobách jejich nejtěžšího útisku sociálního a národního, a byla jedním z faktorů posilujících jejich mnohobratrné bratrské styky i naděje do budoucna. Konečně pokrokové tendence a myšlenkové i umělecké hodnoty předbělohorské literatury podnětně působily také na naše národní obrození, kdy byly vytvořeny vhodné podmínky pro kvalitativně novou etapu rozvoje české slovesné kultury.